

GYÁNI, Gábor. *Relatív történelem*. Budapest : Typotex, 2007, 298 s.

Knižka významného maďarského historika Gábora Gyániho s provokujúcim názvom *Relatívne dejiny* predstavuje ďalší zaujímavý vklad do diskusie o smerovaní modernej historiografie. Publikácia je zostavená už z publikovaných textov - konkrétne šesnástich štúdií, publikovaných v období rokov 2002-2006, ku ktorým sú doplnené aj úplne nové state. Chronologicky je orientovaná najmä na obdobie 19. a 20. storočia. Už po vzhliadnutí názvov jednotlivých kapitol a podkapitol je jasné, že ambíciou autora je predovšetkým venovať sa metodologickým problémom. Hneď na začiatku tiež treba upozorniť, že Gyániho úvahy o relativizácii dejín upriamujú pozornosť na rôznorodosť výpovedí o minulosti. Tá predstavuje úzke spojivko medzi – na pohľad tak rôznorodými – témami, ponúkanými v recenzovanej knihe.

V pomerne krátkej úvodnej časti knihy vstupuje Gyáni *in medias res* a zamýšľa sa nad otázkou morálky v kontexte historikovej práce. Svoje úvahy spája s diskusiou o „relativizácii dejín“ v postmodernej dobe. Analyzuje postavenie historika a jeho vzťah k skúmanej problematike (historik ako vedec – historik ako „sudca“). Poukazuje na limity „porozumenia“ a upozorňuje na angažovanosť historika smerom k predmetu vlastného výskumu. Odmietá sa však pozerat' na minulosť len ako na konštrukt slúžiaci súčasnosti, na dejiny ako na vytvorený prameň významov do súčasnosti. Súhlasí s Keithom Jenkinsom, že minulosť v sebe nezahŕňa žiadnu takú hodnotu, ku ktorej by sme museli byť lojálni, žiadnu takú udalosť, ktorú by sme mali nájsť, žiadnu takú pravdu, ktorú by sme si museli vážiť, žiadny taký problém či úlohu, ktorú by sme mali doriešiť. Významnú súčasť Gyániho úvodnej úvahy tvorí diskusia okolo relativizujúceho prístupu Haydena Whitea. V tomto smere sú pomerne známe vyjadrenia historikov, odkazujúce na možné zneužívanie Whiteovej koncepcie pri popieraní Holocaustu, či v nacionalisticky podmienených konfliktoch. Gyáni argumentuje, že obvinenia proti Whiteovi neobstoja. Poukazuje na mechanizmus zneužívania čiastočných výsledkov profesionálnej historiografie v prospech argumentácie revizionistov, prostredníctvom ktorého potom dochádza k zámernému posunu vybraných významov. Upozorňuje, že výsledkom historikovej práce by malo byť ponúknutie určitého „zmyslu dejín“ pre súčasnosť a nie len ich faktografické chronologické registrovanie.

V nasledujúcej kapitole sa venuje trom tematickým okruhom, súvisiacim s výskumom a vytváraním kultu/kultov. Kriticky hodnotí novšiu maďarskú literárnovednú produkciu (od 80 až 90. rokov 20. stor.), orientovanú na výskum kultov a upozorňuje, že k výskumu kultov nemožno pristupovať len prostredníctvom analýzy písaných textov. Problém vidí aj v prílišnom viazaní sa týchto výskumov na religiózne analógie, ktoré podľa jeho názoru vo

vzťahu k svetským otázkam strácajú interpretačný potenciál. Ako oveľa praktickejšie riešenie navrhuje Gyáni rekonštrukciu moderných kultov v kontexte výskumu nacionalistických mýtov a mytológií, ktoré nahradili religiózny svet. Charakteristickým rysom jeho prístupu je aj to, že v procese oživovania kultov zdôrazňuje iluzórnosť myšlienky continuity. Následne sa zaoberá problematikou politických kultov a vodcovského kultu. Poukazuje na jedinečnosť 20. storočia v tom, že práve v tomto období ľudstvo do veľkej miery podľahlo regresii. Hľadá odpovede na otázku, aké vplyvy udržujú pri živote kult vodcu. Ako metodologické vodítko si vybral teóriu filozofa Ernsta Cassirera o politickej mágii a koncept charizmy sociológa Maxa Webera. Gyáni dochádza k záveru, že dôležitý moment na ceste k úspešnému etablovaniu kultu predstavuje strata autonómie individua, ktorá je produktom masovej spoločnosti. Gyáni analyzuje fungovanie masovej spoločnosti a upozorňuje, že extrémne politické kulty sú v prvom rade produktom nacionalizmu. Ako príklad uvádza vodcovský kult Adolfa Hitlera. Jeho úspech popisuje tak, že nemeckej spoločnosti ponúkol traumatizujúci „obraz nepriateľa“ vo fantomickom obraze Žida a tak zabezpečil homogenizáciu spoločnosti. Vodca zaujal v spoločnosti postavenie *primus inter pares*, pričom je však symptomatické, že silná lojalita voči nemu sa už neprejavovala vo vzťahu k nižším straníckym elitám. Mechanizmus fungovania kultu osobnosti dešifruje Gyáni prostredníctvom konceptu charizmy, ktorý zdôrazňuje (v kontexte vodca – masy) význam priamej skúsenosti a osobného zážitku. Ten sprostredkúvali najmä rôzne masové zhromaždenia. Výsledkom následnej indoktrinácie bola strata individuality. Medzi významné nástroje v tomto procese duševnej regresie Gyáni radí napr. organizáciu voľného času. Zároveň však upozorňuje, že vznik a úspech kultov nie je len otázkou kvalitnej manipulácie propagandistických mágov, ale aj vecou konkrétnej situácie, ktorá vznikajúcemu kultu musí priat’.

Tretiu tému kapitoly predstavuje problematika veľkomiest a modernizácie. Autor sa v nej zamýšľa a problematizuje vzťahy medzi modernitou, modernizáciou a rozvojom mestskej dopravy vo veľkomestách. Na príklade Budapešti sleduje zmeny, ktoré navodil rozvoj tejto dopravy. Na ilustráciu uvádza aj číselné údaje: v roku 1873 mestskú dopravu využilo 10 milión ľudí, v roku 1912 to už bolo 220 miliónov. Zásadne však varuje pred mechanickým spájaním takýchto číselných údajov s modernizáciou veľkomesta. Upozorňuje, že rozvoj mestskej dopravy *ab ovo* neprodukuje modernú mentalitu. Podľa Gyániho prinieslo zásadnú zmenu skôr objavenie sa automobilu na budapeštianskych cestách. Ten napomohol k vytvoreniu pocitu „veľkomestského chaosu“. Vplyv rozvoja automobilovej dopravy sa odrazil na úrovniach regulácie mestskej dopravy, ale aj na existenciálnych pocitoch obyvateľov mesta (auto priamo ohrozuje ľudský život), čo následne potvrdzovalo každodenný zážitok modernity.

Popri problematike modernity na príklade dopravy Gyáni analyzuje aj vzájomný vzťah medzi verejnými priestranstvami a kolektívnym spomínaním. Za kľúčový zdôrazňuje vzťah

historizmu a modernity. Ako vhodný príklad ponúka porovnanie Budapešti a Viedne. Upozorňuje, že viedenská Ringstrasse je produktom súperenia liberálneho, vojenského a cisárskeho elementu. Kompromisný výsledok tohto súperenia odráža známa monumentálna socha Márie Terézie, ktorá ako *Gesamtkunstwerk* symbolicky odráža vplyv spomínaných troch elementov. Naproti tomu budapeštianske monumenty reprodujú úplne inú kultúrnu pamäť, ktorej leitmotívom sú „národné dejiny“. Gyáni v tomto smere upozorňuje na harmonický vzťah medzi hlavnými plánovačmi, staviteľmi a historizujúcou dobovou mentalitou. Významným fenoménom, súvisiacim s verejnými priestranstvami, je ich novodobá sakralizácia (prostredníctvom slávnostných rituálov). Vytváraniu takýchto posvätných miest poväčšine napomáha určité reálne alebo aj domnelé spojenie daného priestoru s vybranými udalosťami z „národnej histórie“. Gyáni predkladá príklad moháčskeho kultu, ktorý sa rozvinul až pomerne neskoro (v 19. storočí), v súvislosti s bitkou pri Világosi (kontextualizovaných ako národná tragédia, smrť národa). Ako významný čriepok, posilňujúci proces sakralizácie, bol v tomto smere objav dobového masového hrobu, ktorý pred širokou verejnosťou pridal na autentickejšiu tejto historickej udalosti. V prospech sociálnokonštruktivistického prístupu, ktorý Gyáni aplikuje, hovorí aj príklad budapeštianskeho námestia s pamätníkom *Hősök tere* (Námestia hrdinov), ktoré od svojho vzniku predstavuje akési kvázi-sakrálne miesto. K sakralizácii námestia poslúžilo odhalenie Pomníka neznámemu vojakovi v roku 1929 (výstavba monumentálneho pamätníka však bola zahájená už v súvislosti s Milénárnymi oslavami koncom 90. rokov 19. storočia). Následne sa toto miesto stalo využívaným priestorom pre organizáciu politických rituálov, smerujúcim k potvrdzovaniu vlastnej legitimacy. V medzivojnovom období boli verejné zhromaždenia organizované na tomto priestranstve často spájané s revíznymi nárokmi Maďarska, s ritualizovaným zdôrazňovaním násilne prerušenej „národnej“ a „štátnej jednoty“. Neskôr, v období 1945-48, sa toto miesto stalo takmer výlučne priestorom pre ľavicové (väčšinou komunistické) manifestácie, atď. Vo svojej analýze rituálneho využívania budapeštianskeho Námestia hrdinov Gyáni demonštruje, ako ideologické kombinácie zásadne vplývali na konkrétne stratégie pri usporadúvaní masových zhromaždení. Za zmienku v tomto smere stojí autorov postreh o využívaní námestia opozičnými silami (1989), pričom v súčasnosti tento priestor, stelesňujúci národný kánon, „pritáhuje“ najmä rôzne ultrapravicové nacionalistické podujatia. Na porovnanie sa viedenský *Heldenplatz* v rakúskom kolektívnom spomínaní dlhodobo zakódoval ako symbol nacistickej moci. Gyáni pritom argumentuje (nadväzujúc na závery Donalda J. Olsena, ktorý podobne porovnal Paríž a Londýn), že výsledky moderného rozvoja veľkomiest sú úzko prepojené s reprezentáciami dejín. V tomto smere vníma charakter veľkomesta 19. storočia ako zmes revolučných zmien a historického archaizmu.

Podobne podnetne je predstavená aj stále veľmi aktuálna problematika kolektívneho spomínania a ideologickej inštrumentalizácie dejín. Na príklade kultu sv. Štefana (oslavy 20. augusta) Gyáni sleduje, akým spôsobom sa tento dostával do povedomia obyvateľstva od 11.

storočia až po súčasnosť. Na vývine kultu demonštruje, ako moderný nacionalizmus sakralizoval obyvateľstvo a zároveň nacionalizoval náboženstvo. Gyáni venuje pozornosť aj fenoménu, nazvaného v 90. rokoch minulého storočia *return of history*. Podporuje tézu, že po roku 1989 došlo k výraznému posunu v inštrumentalizovaní „národnej minulosti“. Hovorí o návrate národného diskurzu. Na tomto mieste je však vhodné upozorniť aj na argument Rogersa Brubakera, že tento „návrat“ by pravdepodobne nebol až taký silný, ak by sa „národ“ ako kategória neinštitucionalizoval do veľkej miery aj v období komunistickej totality. Gyáni analyzuje problematiku pamäti a kánonu, pričom upozorňuje aj na tézy, načrtnuté Ľubomírom Liptákom, ktorý hovorí o učenej, oficiálnej a individuálnej rovine pamäti. Upozorňuje na veľký vplyv individuálnych skúseností a rodinného zázemia. Práve na týchto úrovniach nemusí dôjsť k indoktrinácii, k presadeniu dominujúceho kánonu. Upozorňuje, že dejiny /historiografia nepredstavujú akési výlučné vlastníctvo historikov, ani nie sú ich vynálezom, ale ako masový produkt predstavujú formu vzdelanosti spoločnosti (Raphael Samuel). Rozdiely medzi „oficiálnym“ a „súkromným“ dokladuje autor aj na neúspechoch komunistickej propagandy. Za významný determinant úspechu kultov označuje potrebu historického zlomu, t. j. ukončenia jednej epochy. Komunistická ideológia stavala na myšlienke nepretržitého vývoja a podľa Gyániho sa práve legitimizácia súčasného smerom do minulosti stretáva s väčšími ťažkosťami, ako keby bola minulosť opätovne konštruovaná. V tomto smere predstavuje ďalšiu zaujímavú tému analýza „habsburskej otázky“ v maďarskej historiografii. Gyáni sa venuje vybraným koncepciám, ktoré vznikli po roku 1918 (Oszkár Jászi, Gusztáv Gratz, Gyula Szegfű, István Bibó, József Révay, Erik Molnár, Péter Hanák, Iván T. Berend, György Ránki, László Katus, György Szabad, Jenő Szűcs). Odvolávajúc sa na Quentina Skinnera opätovne poukazuje na význam výberu a predbežného zámeru v procese reprodukcie historických narácií.

Gyániho texty neustále upozorňujú na fenomén nacionalizmu. Z toho dôvodu je významná aj zvláštna podkapitola, ktorá sa mu teoreticky venuje. Vysvetľuje a doceňuje v nej prínos konštruktivistického pohľadu teoretikov Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona a Erica Hobsbawma. Zároveň ale zdôrazňuje aj relevantnosť čiastočnej kritiky týchto koncepcií, najmä z pera Anthony D. Smitha (téza o etnických predchodcoch moderných národov). Gyáni národ označuje za historický výtvor/predstavu a produkt modernej doby. Upozorňuje, že práve nacionalizmus bol ako jediný schopný nabúrať rozširujúci sa individualizmus v chaose moderného sveta. Zároveň preberá - podľa môjho názoru trochu mäťúcu – kategorizáciu, rozlišujúcu „mierny“ nacionalizmus 19. storočia, vychádzajúci z liberálnej tradície, od „agresívneho“, antiliberalného, nacionalizmu 20. storočia. Túto radikalizáciu odôvodňuje jeho etnizáciou. Ako významný posun k nej uvádza známe vyhlásenie amerického prezidenta Woodrowa Wilsona o práve národov na suverénny vývin a jeho postulovanie na úroveň zahraničnopolitickej doktríny. Tým sa stalo, že si každý môže nárokovať samostatnú národnú štátnosť. Gyáni upozorňuje, že naštartovaný proces dezintegrácie stále nestratil na aktuálnosti,

keďže napríklad v post-socialistických krajinách predstavujú nacionálne motívy stále významnú súčasť vnútornej politiky. Budúcnosť národnej paradigmy v globalizujúcom sa svete vidí v pravdepodobnom pretrvaní predstáv o kultúrnom (národnom) spoločenstve. V kontexte maďarského nacionalizmu upozorňuje na vplyv „trianonského syndrómu“, súvisiaceho s udržiavaním predstavy andersonovskej „myslenej /predstavovanej“ komunity. Tento syndróm pomáha udržiavať v maďarskej spoločnosti imperatív národnej solidarity, ktorý však stále viac - podobne ako aj predstavu jednotnej pravdy - nabúrava realita postmoderného sveta. Gyáni sa preto zamýšľa aj nad možnosťami uchovania (aspoň časti) nacionálnej identity a hodnôt. Dochádza k záveru, že je to možné iba dekonštrukciou „národného“ a jeho zasadením do nového kontextu.

Od súčasných problémov maďarskej spoločnosti nemajú ďaleko ani autorove analýzy vplyvu maďarskej revolúcie v roku 1956. Najprv Gyáni analyzuje sociálnu štruktúru emigrantov z roku 1956. Išlo prevažne o mladých ľudí, častokrát vysokoškolsky vzdelaných (každý deviaty vysokoškolák sa rozhodol emigrovať), pričom ale v celkovej štatistike percentuálne prevládli manuálne pracujúci robotníci. Autor medziiným prostredníctvom metódy *oral history* sleduje naračné stratégie emigrantov vo vzťahu k ich minulosti. Upozorňuje, že mnohí svoje rozhodnutie opustiť Maďarsko vysvetľovali politickými pohnútkami. Našlo sa pomerne veľa respondentov, ktorí – podľa vlastných vyjadrení – emigráciu zvažovali už pred vypuknutím revolúcie, ale aj takí, ktorí zdôraznili hmotné výhody života na západe a ambíciu nájsť si svoje šťastie. Gyáni upozorňuje, že z týchto rozhovorov nie je možné striktné rozlíšiť politické a hospodárske motívy a poukazuje na neoddeliteľnú dialektiku medzi minulosťou a súčasnosťou v spomínaní respondentov (tzv. *framework story*). V tomto kontexte potom ostáva rovnako dôležitým to, čo sa stalo v minulosti, ale aj to, ako respondent vníma svoj život po emigrácii. Gyáni tým poukazuje na niektoré metodologické „pasce“ spomienkovej literatúry. Zároveň však dodáva, že pri skúmaní procesu akulturácie a asimilácie emigrantov môže *oral history* poslúžiť aj ako primárny prameň. V kontexte problematiky kanonizácie mýtov o 56-om roku sa Gyáni zamýšľa aj nad tým, prečo nedošlo k celospoločenskému konsenzu. Pritom s týmto obdobím mal aj osobnú skúsenosť. Na to, či dochádza k postupnému „zabúdaniu“ na kádárovský „gulášový komunizmus“, odpovedá jednoznačným nie. Vychádza z premisy, že dokiaľ minulosť nie je „uzavretá“, nie je možné sa s ňou vyrovnávať. Poukazuje pritom na otázky lojality a kolaborácie s minulým režimom, s ktorými úzko súvisí problém odtajnenia dokumentov štátnej bezpečnosti. Svoje tézy demonštruje na prípade známeho maďarského režiséra, držiteľa filmového Oscara. Gyáni súhlasí s názormi, že stopy tejto éry sú ešte stále prítomné v súčasnej maďarskej spoločnosti. Charakterizuje ich ako tendenciu obchádzať nepríjemné konflikty a vieru, že nepríjemnú pravdu je možné odkomunikovať aj bez toho, aby došlo k rozštiepeniu verejnej mienky. S veľkou dávkou kritiky upozorňuje na stratégie ospravedlňovania komunistickej totality a poukazuje na ich

aktuálnu rovinu (problém post-socialistických elít). Svoju argumentáciu pritom rozvíja prostredníctvom konceptu habituálnej pamäti Paula Connertona.

Posledná kapitola Gyániho knihy je venovaná historiografii a vedeckému diskurzu. Opätovne sa v nej objavuje problematika postmoderného vedeckého kánonu a relativizácie dejín, ktorú otvoril už na úvodných stránkach knihy. V tomto prípade sa protagonistami autorových úvah stávajú známe osobnosti modernej historickej vedy ako napr. Robert J. Evans, Frank Ankersmit, ale najmä Georges Duby, Hayden White a Dominick LaCapra. Medzi iným Gyáni upozorňuje na zjednodušenosť schémy fakt = konštrukcia, a opätovne zdôrazňuje vplyv jazyka a výberu. Staví sa proti takému relativistickému prístupu k historiografii, podľa ktorého je ku každému zo skonštruovaných príbehov priradovaná rovnaká výpovedná hodnota. Zásadne odmieta ambície normatívnej historiografie o skonštruovanie jednej správnej a pravdivej historickej narácie. Upozorňuje na scestnosť vnímania práce s minulosťou ako skladania „skladačky“, ktorú len treba postupne celú doplniť.

Kniha *Relatívne dejiny* ponúka mnoho pohľadov do historickej „kuchyne“. Namiesto relativizovania významu samotnej historiografie a jej možností, je oveľa viac jej interpretáciou v postmodernom duchu. Upozorňuje na niektoré limity vedeckého výskumu a nabáda k hlbšiemu zamysleniu.

M. Michela